

Podmienky environmentálnej zodpovednosti

„To, o čo dnes ide, nie je rozdiel medzi veriacimi a neveriacimi, ale medzi tými, ktorí sa starajú a takými, čo sa nestarajú.”
Abbé Pire

„Kto cíti svet tak, ako svoje telo, toho možno poveriť vládou. Kto miluje vesmír tak, ako seba, tomu ho možno zveriť.”
Lao-c'

Environmentálna kríza, tak ako každá iná, vyvoláva naliehavú potrebu identifikovať jej zdroje a hľadať východiská. Za kľúčovú otázku možno považovať, či sa ľudstvo cíti zodpovedné za kvalitu sveta a jeho doterajší vývoj a aké dôsledky je ochotné z toho vyvodit. Naša civilizácia nemá šancu na nekonfliktné prežitie, ak o jej ďalšom smerovaní budú rozhodovať ľudia, ktorých pocit zodpovednosti neprekračuje hranice sociálnych väzieb v štáte a medzi štátmi.

Demokracia, ku ktorej sa rôznym spôsobom hlási väčšina súčasných štátov, nepovažuje za predmet politiky evolučnú spätosť všetkých prírodných telies, od neživých po sociálne. Mala by tak však s plnou zodpovednosťou urobiť. E. Kohák v tejto súvislosti v eseji *Ovečky* píše: *„Demokracie ve svém nejhlubším smyslu, jako ochota převzít odpovědnost za věci obecné, být sami sobě pány a sami omezit svou žádostivost pro společné dobro, to je vrchol civilizace i vrchol našeho lidství. Převzetím odpovědnosti se konečně vracíme na úroveň, z níž jsme poklesli, když jsme nabradili přirozenou živočišnou nutnost lidskou možností volby - a volili jsme nezodpovědnost.”*

To je názor filozofa, humanistu. Za pozornosť však stojí, ako sa v skratke na problém dívajú poprední svetoví politici. Pri všetkej úcte k filozofom, sú to totiž práve politici, ktorí krúčia kormidlom spoločnosti. Francúzsky premiér E. Balladur, ktorého vplyvné *Financial Times* vyhlásili za osobnosť roku 1993, na otázku, čo preňho znamená civilizácia, odpovedal stručne a výstižne: *„Boj proti prírode”*.

A sme priamo pri koreňoch environmentálnej krízy. Je to predstava, že všetko, na čo môžeme byť hrdí, vyrvali sme akémusi živlu, zvanému príroda. Názor hodný paleolitického politika (ak by vtedy bol existoval), rana pod pás medzinárodným stratégiám dlhodobu udržateľného žitia. Nebezpečný dualizmus par excellence. Jedna z tradícií, ktoré by malo ľudstvo na sklonku druhého tisícročia čo najskôr opustiť. Krátky exkurz do histórie vzťahu človek - prírodné prostre-

die nám môže mnohé do hlbokého podvedomia zapadnuté príčiny osvetliť.

Dôležitou, často zanedbávanou stránkou problému je, či považujeme svet za stvorený, a teda časovo ohraničený, alebo od večnosti existujúci, s otvoreným koncom. V biblickej tradícii je človeku zodpovednosť uložená pri stvorení sveta ako neoddeliteľná súčasť panovania nad tvorstvom. Napriek rôznym interpretáciám o tom nepriamo svedčia prinajmenšom tri miesta v Genesis: Adam je povolaný pomenovať všetky zvieratá (Gen., 1, 1), pri rozhodnutí potrestať ľudskú spupnosť chce Hospodin zahubiť s človekom aj zverené mu živočíchy (Gen., 6, 7) a nová zmluva je po potope uzavretá medzi Bohom, ľuďmi a všetkými živými tvormi na Zemi (Gen., 9, 12-17). Koniec sveta a posledný súd znamená prechod do inej kvality, v ktorej otázka zodpovednosti, tak ako pred stvorením, nemá zmysel. Znamená to vlastne, že každý človek má jedinu šancu preukázať svoje postoje, ako o tom hovorí v inej súvislosti podobenstvo o hrivnách.

Inak je to v svetonázorových sústavách, pre ktoré je predstava stvorenia a zániku, prípadne posunutia ťažiska významnosti bytia do iného sveta, neprijateľná. Predstava cyklického fungovania sveta logicky vyúsťuje do koncepcie reinkarnácie či metempsychózy. Bez ohľadu na to, či sa pritom pripúšťa rozpamätávanie sa na predchádzajúce životy alebo nie, vytvára povedomie príčinnej súvislosti za sebou nasledujúcich životov a možnosti ovplyvnenia kvality životov budúcich. Na rozdiel od kresťanstva a židovstva, ponúkajú teda tieto systémy čosi ako opravné pokusy. Nezodpovedné správanie sa možno v nasledujúcom živote kompenzovať, vytvára sa pozitívna spätná väzba.

Zatiaľ sme sa zaoberali sústavami, ktoré svoje prostredie zásadne neodmietajú a nepovažujú za apriori zlé. Ani budhizmus, hoci považuje životné prostredie človeka za ilúziu či klam (mája), nie je k nemu antagonistický a agresívny.

História ľudstva však pozná aj opačné prípady. Spoločnosť, alebo jej časť, považuje svoje prostredie za čosi nedokonalé, ale zároveň nevylepšiteľné. Aby existenčnú neznesiteľnosť takejto situácie urobila únosnou, vytvára obyčajne predstavu o dočasnosti takéhoto sveta a spája ju s nádejou na prechod do iného časopriestorového systému. Až ten bude tou pravou existenciou. O tento svet sa netreba starať, naopak, treba ním opovrhovať, pretože predstavuje akúsi zvieracu kazajku pre rozvoj skutočného človečenstva. Odpoveď na takéto okolnosti býva neúčelne extrémna a zdanlivo paradoxne dvojaká: asketizmus, alebo práve naopak, hedonizmus. Z hľadiska žiadúcej dlhodobej udržateľnosti kvality života nemôže byť východiskom ani jedna z týchto krajností. Na určité paralely takýchto symptómov v spoločnosti aj v súvislosti so súčasnou environmentálnou krízou asi zvlášť upozorňovať netreba. Zaujímavé však bude pozrieť sa na to, či existuje aj príčinná analógia.

Historická etnografia pozná viacero prípadov hybridných etnosov, ktoré bývajú charakterizované ako chiméry (Borodaj, 1981). Metafora, pripomínajúca bájnu, z troch rozličných zvierat zostavenú potvoru, je na mieste. Násilným prerstvením dvoch alebo viacerých hodnotovo nekompatibilných kultúr vzniká na niekoľko storočí svetonázorový chaos. Predstava o vlastnom svetonázore ako najsprávnejšom, a preto existenčne úspešnom, utrpí v priebehu jednej-dvoch generácií vážne trhliny. Tradície a hierarchia hodnôt sú spochybnené, fungovanie systému sa stáva neprehľadným až nepochopiteľným a nedá sa predvídať. Nový, chimérický svetonázor sa o zmysluplnú interpretáciu tohto sveta zvyčajne ani nepokúša. Je vykorenený, nezakotvený funkčne v tradícii a existenčne spochybnený. V jeho ponímaní je svet nepodarkom, vylepšiť ho nemožno, čím skôr sa pomínie, tým lepšie. Celkom logicky takáto spoločnosť (chimérický etnos) odmieta zodpovednosť za kvalitu a ďalší vývoj prostredia, v ktorom sa ocitla akoby proti svojej vôli. V lepšom prípade má k svojmu prostrediu ľahostajný vzťah, v horšom sa správa priam agresívne.

Prvé storočia nášho letopočtu ilustrujú vznik niekoľkých takýchto svetonázorov v oblasti Prednej Ázie a Mediteránu, kde preniklo viacero helénskych mystérií, židovstvo, zoroastrizmus a kresťanstvo. Gnosticizmus, manicheizmus, neskôr bogomili, katari, pataréni. Spoločnosť, v ktorej lone vznikali, ich pociťovala ako ohrozenie a vždy dokázala potlačiť na sociálne únosnú úroveň. Je príznačné, že križiacke výpravy začiatkom trinásteho storočia sa nevedli len proti moslimským inovercom, ale aj proti kresťanským katarom (albigénom).

Naša súčasnosť vytvára vďaka masmédiám a intenzívnemu pohybu obyvateľstva predpoklady na vznik globálnej chiméry, ktorá by bola o to nebezpečnejšia, že by chýbali korigujúce a eliminujúce mechanizmy normálne fungujúcej spoločnosti v jej susedstve. Prvé náznaky takéhoto vývoja sa už objavili. Nebezpečenstvo je na jednej strane výrazne oslabené tým, že dominantná kultúra v tomto prípade nemá zďaleka taký vyhranený charakter ako tie, o ktorých sme

hovorili, na druhej strane práve táto rozmazanosť prináša so sebou ďalšie riziká.

Človek sa nemôže cítiť zodpovedný za prostredie, do ktorého bol vsadený proti svojej vôli, nerozumie jeho fungovaniu a cíti sa bezmocný pokiaľ ide o jeho ovplyvnenie. Naopak, za faktory podporujúce pocit zodpovednosti treba považovať pochopenie systému, jeho akceptovanie (či už dočasné, alebo trvalé) a možnosť ovplyvniť jeho kvalitu na základe slobodného rozhodnutia. Likvidáciu anonymity a zúčastňovanie sa na rozhodovaní však umožňujú len malé prehľadné ľudské kolektívy. Súčasný celosvetový trend je ale práve opačný. Preferuje masovosť, urbanizáciu, homogenizáciu, vznik davu. Miera anonymity narastá, rozhodovanie sa deleguje na špecializované inštitúcie, ktoré majú tendenciu spôsob svojho fungovania zneprehľadniť a vymykať sa spätnej kontrolnej väzbe.

Inou závažnou prekážkou zodpovednosti je v bližšom horizonte neschopnosť predvídať, vo vzdialenejšom nedostatok motivujúcej perspektívy. Naša civilizácia nás učí skôr technológii života. Staví nás do úlohy nájomníkov bytia a nie jeho spolutvorcov. Inšpiráciou na účelné zamyslenie v tomto smere a istým východiskom by mohli byť Frommova alternatívna („radikálna“) interpretácia Starého zákona, rovnako ako Tresmontantov výklad Nového zákona. Obe umožňujú pochopiť úlohu človeka v aktívosti konvergujúcej k dokonalosti, ale potom aj k zodpovednosti blízkej kvalitám Božím. Nejde tu vôbec o kriesenie notoricky známeho scestného optimizmu, ktorý u nás zámerne šířili niekoľko desaťročí („*rozkážeme vetru a dažďu!*“). To je prístup manipulatívny a dualistický. Dotvorenie človeka a jeho vtiahnutie do spoluzodpovednosti za tento Svet musí mať celkom inú, výrazne fundamentálnu podobu.

Ortega y Gasset upozorňuje na nebezpečenstvo, ktoré vyplýva z toho, že duševný život sa rozštiepil na rozum a tradíciu: „*Keď subjekt odmieta tradíciu, musí rekonštruovať univerzum sám zo seba pomocou svojho rozumu, čo na jednej strane znamená veľký rozvoj intelektuálnych schopností, ktorý ale na druhej strane vedie k tomu, že sa človek napokon domnieva, že je vybavený takmer božskou schopnosťou, pomocou ktorej sa mu raz navždy vyjví najskrytejšia podstata vecí.*“

To je konvergencia falošná, navyše človek v tomto prípade vývoj ani nepovažuje za konvergentný, pretože sám seba začína pokladať za absolútny subjekt, a s tým si vo svojom svetonázorovo sploštenom svete vystačí.

Keď európska filozofia deklarovala nezlučiteľnosť racionálneho a mystického a rozhodla sa pre civilizáciu budovanú na racionalizme, demonštrovala neschopnosť pochopiť princíp komplementárnosti. Ani dialektika svojimi párovými kategóriami nedokázala túto stratu evolučne účinne kompenzovať. Preto sa mnohí súčasní prírodovedci obracajú inam a hlboko sa skláňajú pred tisícročia starou múdrosťou sprostredkúvanou taoistickou náukou (Capra, Balon a i.).

„*Tao nebies, či sa nepodobá napínaniu luku? Čo je vysoko, stláča dole, čo je nízko, dvíha nahor. Odníma, kde je pre-*

bytok, pridáva, kde je nedostatok. Odstraňovať prebytočné, napravovať nedostatočné, bla také je tao nebies. Iné je tao človeka. Ten odníma, kde je nedostatok a ponúka, kde je prebytok. Kto však má taký prebytok, aby ho mohol ponúknuť svetu? Iba ten, kto obsahuje tao. Preto múdry pôsobí, bez toho, aby na niečom závisel, dovršuje, bez toho, aby na niečom ulpieval. Či to nie je tým, že nikdy netúži vystavovať na obdiv svoju dokonalosť? **Kto má cnosť, trvá na záväzkoch, ten, kto ju nemá, trvá na požiadavkách**" (Tao te ting 77, 79).

Motív zodpovednosti a viny za neprijatú zodpovednosť dávajú do súvisu so súčasnou krízovou situáciou viacerí filozofi. V ostatných storočiach všobecne možno sledovať nárast nepomeru medzi možnosťami premenenými na práva, ktoré si človek uzurpoval a povinnosťami, ktoré bol ochotný v tejto súvislosti uznať za svoje. Ortega y Gasset na tento problém upozorňuje v práci Vzbura davov. Davový človek je preňho typický tým, že sa aktívne zasadzuje a domáha svojich (domnelých?) práv, bez toho, že by si uvedomoval povinnosti, ktoré sú rubom týchto výhod: „Jemu vďačíme za smutný obraz umŕtvujúcej jednotvárnosti, akú nadobúda život na celom (európskom) kontinente. Tento davový človek je človekom vopred zbaveným vlastnej histórie, ... Skôr než človek, je to iba škrupina človeka utvoreného idola fori, chýba mu jeho vnútro, jeho neúprosna a nescudziteľná vnútornosť, jeho ja, ktoré je neodvolateľné. Z toho plynie jeho stála pripravenosť predstierať, že je čímkoľvek. Má len svoje chůtky, verí, že má iba práva a nie povinnosti: je to človek bez urodzenosti, ktorá zaväzuje, sine nobilitate, snob.“

Náš súčasník síce slovné pripúšťa určitú vinu na devastácii prírodného prostredia a poškodení biodiverzity, ale s výnimkou environmentálne citlivých jedincov, túto vinu bytostne neprežíva. Preto má ešte ďaleko k radikálnej zmene svojho správania. Tak, ako prekračuje svoj rámec biologického druhu a vnútrodrohových sociálnych súvislostí, dopúšťa sa *hybris*. Nemožno nespomenúť alegorický trest, ktorým olympskí bohovia potrestali *hybris* kráľa Tantara. Napriek tomu, že stojí vo vode pod stromom s chutnými plodmi, je odsúdený na večný smäd a hlad.

Zmazať škrvnu *hybris* z čela ľudstva môže len ono samo prijatím podstatne širšej a hlbšej zodpovednosti a spoluzodpovednosti. Avšak ani prijatie zodpovednosti problém ešte úplne nerieši. Komu (čomu) je človek ako správca (užívateľ) zodpovedný? Svojomu svedomiu, norme, ktorú prijal, Bohu, spoločnosti, v ktorej žije, budúcim generáciám? Dôležité v tomto prípade je, či svoju zodpovednosť pociťuje ako uloženie, alebo prijatú z nevyhnutnosti či dobrovoľne.

Čím viac sa človek blíži Bohu, či už v zmysle Frommova alebo mystického, tým viac si takúto, takpovediac ontologickú zodpovednosť musí ukladať sám. Je súčasťou jeho bytia i ďalšej evolúcie. Videné aristotelovsky, ak má človek zdroj svojho evolučného pohybu sám v sebe, je nielen súčasťou prírody, ale prírodou samou.

Východiskom je v tomto prípade nazeranie svojej viny ako viny metafyzickej (v zmysle Jaspersovom), pre ktorej posúdenie nemáme inštanciu, iba ak v Bohu, alebo s ním

stotožnenej prírode.

Zodpovednosť, ktorá z toho vyplýva, je taká obrovská, až sa môže stať, že sa jej ľudstvo bude chcieť vyhnúť. Teraz, po jej reflektovaní, už nie z nevedomosti alebo nedbalosti, ale z obavy, že ju neunesie. V takom prípade by však jediným logickým a korektným dôsledkom bolo rezignovať na doterajšie pokusy zmeniť jednu prírodu (v zmysle podstaty) na prírodu inú. Lebo ak takáto zmena prebehne môže, neprebíha ako výsledok násilia.

„Kto chce dobyť svet a zasahovať doňho, nedosiahne vôbec nič. Svet je krehká nádoba, s ktorou nemožno zaobchádzať hocijako. Kto s ňou chce takto zaobchádzať, zničí ju, kto si ju chce prisvojiť, stratí ju. Výsledok sa nedosahuje násilím, čo je príliš silné - stáva sa biednym a ošumieva, a to je proti tao. Čo je v rozpore s tao, predčasne zaniká. Niet väčšej viny, ako povolovať vášňam, niet väčšieho nešťastia, ako nepoznať mieru, niet osudnejšej chyby, než stať sa chamtivým.“ (Tao te ting 29,30,46).

Nerozumejúci a nezodpovedný je však vykázaný do role svedka zázraku, ktorému neverí.

Literatúra

- Borodaj, J. M., 1981: Etničeskije kontakty i okružajuščaja sreda. Priroda, 9, p. 82-85.
 Fromm, E., 1993: Budete jako bohové. Nakl. Lid.noviny, Praha. 182 pp.
 Jaspers, K., 1991: Otázka viny. Mladá fronta, Praha. 96 pp.
 Kohák, E., 1993: Post scriptum: Psové. Eva-NSEV, Praha. 66 pp.
 Ortega y Gasset, J., 1993: Vzpoura davů. Naše vojsko, Praha. 160 pp.
 Tresmontant, C., 1993: Výklad učení rabbiho Ješuy. Timotej, Košice. 244 pp.

Číre dejiny

**A kto nám povie, kam to ideme?
 Ak i náš dobrý úmysel zrúti svet,
 ak je možné
 na slzách plačúceho ako na hrášku
 sa pokľznúť a strhnúť do zániku
 i nevinných, i vinných?**

**Kam to ideme?
 Akoby mimo osudu, len číre dejiny.
 A ich strašnej rozľahlosti sami,
 jediní –
 a predsa proti sebe.
 Ak nie sme ani svoji, či sme?
 Nič?**

**Čím je náš mozog?
 Snop svetla?
 A či rozbuška
 toho, čo všetko zničí?**

**Milan Rúfus
 (zo zbierky Prísny chlieb)**